

УДК 316.42

Ю. Б. Савельєв, канд. філос. наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

УЧАСТЬ ЯК ПРОЯВ СОЦІАЛЬНОГО ВКЛЮЧЕННЯ В ПРОЦЕСІ МОДЕРНІЗАЦІЇ: УКРАЇНА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ (1999–2010 рр.)¹

У статті на основі моделі модернізації Р. Інглегарта і К. Вельцеля, підходу "збільшення спроможності" (the Capability Approach) А. Сена і концепції людського розвитку ПРООН обґрунтовується, що від активності соціальних агентів і ефективності їхнього включення до соціальних процесів і інститутів залежить успіх модернізації. Використовуючи дані третьої (1999–2001) і четвертої (2008–2010) хвилі Європейського дослідження цінностей (EVS), проведено порівняльний аналіз політичного, громадянського і соціального типів участі в 32 країнах і виявлено місце України в загальноєвропейському контексті, що дозволить у подальшому оцінити перспективи модернізації українського суспільства.

Ключові слова: участь, розвиток, модернізація, інклюзія, соціальне включення.

Незважаючи на всю багатоманітність теоретичних інтерпретацій модерну та модернізації [1; 2], можна стверджувати, що їх сутність є, передусім, емансипаційною [3]. У добу модерну формулюється специфічна ідея свободи і прав людини, створюються і стають доступними ресурси для їх забезпечення. Це домінуюча позиція в європейській думці в різних інтерпретаціях – від Гегеля і Маркса до Габермаса [3].

На основі порівняльних лонгitudinal досліджень Р. Інглегарт і К. Вельцель обґрунтували модель модернізації, згідно з якою, по-перше, економічний розвиток зумовлює зміни в цінностях, зокрема зростання ролі емансипаційних цінностей, внаслідок збільшення ресурсів, по-друге, поширення емансипаційних цінностей серед широких мас населення сприяє формуванню ефективних демократичних інститутів [4; 5; 6].

¹ Стаття підготовлена в межах проекту "Ціннісна складова модернізаційних процесів у сучасному соціумі України" цільової комплексної програми наукових досліджень НАН України "Модернізація українського суспільства і економіки в контексті викликів XXI ст.", № держреєстрації 0112U002980, НДР № П.12.12.

Автор також висловлює щире вдячність проекту "European Visions and Divisions: Comparative Studies for Advances in Teaching Sociology" Програми підтримки вищої освіти / Регіонального семінару вдосконалення викладання (HESP / ReSET) Інституту Відкритого Суспільства (OSI, Budapest) (керівники проекту: А.Горбачик і О.Куценко, Київський національний університет ім.Тараса Шевченка).

Емансипація означає "розширення реальних прав і свобод" і збільшення потенційних можливостей [7]. Відповідно, концепція людського розвитку (або розвитку людського потенціалу), яку підтримує Програма розвитку ООН, та пов'язаний з нею теоретичний підхід "збільшення спроможності" (the Capability Approach) визначають ключовим індикатором розвиненості суспільства можливість вибору для людини [7; 8].

Виходячи з цього, термінальним критерієм модернізації слід вважати підвищення спроможності людей у здійсненні ними вибору. Відповідно, різноманітні форми участі соціальних агентів – їх залучення до повноцінного життя в суспільстві (тобто соціального включення – social inclusion), є цільними модусами здійснення вибору і збільшення їхньої спроможності. Врешті-решт, таке залучення є "засобом забезпечення людського розвитку" [8, с. 30]. З іншого боку, інструментальне розуміння процесу модернізації як суто технологічного переоснащення економіки і розбудови її інноваційних галузей робить суспільство приреченим на "навздогінний шлях". Адже "досягнення високого рівня людського розвитку є неможливим за наявності значних груп населення чи осіб, які є соціально відторгнутими, тобто тих, що стикаються з перешкодами щодо участі в економічному, соціальному, культурному та політичному житті. Обмеження в будь-якій із цих сфер звужують свободу вибору, що є основою людського розвитку" [8, с. 30].

Отже, участь соціальних агентів не може вважатися комплементарною в процесі модернізації. Від активності соціальних агентів і ефективності їх включення до соціальних процесів і інститутів залежить власне результат модернізаційних перетворень. Участь відображає соціальну структуру і культуру суспільства. Участь є однією з найважливіших складових сучасних суспільних процесів і структур, які характеризують тип певного суспільства. Різні форми участі є невід'ємним проявом соціальної агентності. За допомогою участі індивіди і соціальні групи відстоюють свої інтереси і цінності. Через участь проявляється соціальна нерівність і розбіжності в цілях діяльності та ціннісних орієнтаціях. Соціальна участь нерозривно пов'язана із солідарністю, кооперативною поведінкою і рівнем довіри в суспільстві, що, у свою чергу, визначає ефективність соціальних інститутів.

Проблема, таким чином, полягає в існуючих відмінностях у рівні і співвідношенні форм участі в Україні і інших європейських суспільствах, передусім країнах Східної Європи і Росії. Відповідно, **метою** цієї статті є визначення місця України за показниками участі в загальноєвропейському контексті, що дозволить у подальшому оцінити перспективи модернізації українського суспільства.

Аналіз тенденцій і патернів участі в Україні та інших європейських суспільствах ми провели на даних третьої (1999–2001 рр.) і четвертої (2008–2010 рр.) хвилі Європейського дослідження цінностей (EVS) [9]. Вибірка репрезентативна для населення віком від 18 років. Всього для аналізу відібрано

32 країни, в яких збігаються релевантні для дослідження питання, що разом склало 88 318 респондентів, в тому числі в Україні 1195 і 1507 опитаних у 1999 р. і 2008 р. відповідно.

Концептуалізація і операціональна дефініція участі. В сучасній літературі участь вважається багатомірним явищем, що ґрунтується на концепції "повноцінного громадянства", яке складають громадянські, політичні, і соціальні права [10]. Цей концепт охоплює повноцінну участь "в усіх сферах суспільного і політичного життя у відповідності зі способами і стандартами життя, які переважають у даному суспільстві" [11, р. 1].

Можна виділити три основних типи участі:

1. Політична участь (*political participation*).
2. Громадянська участь (*civic participation*), включає, в тому числі, волонтерську діяльність та участь у громадських організаціях.
3. Соціальна участь (*social participation*) (охоплює спілкування і соціальну взаємодію крім сім'ї, повсякденних трудових обов'язків і громадських організацій та, перш за все, взаємодопомогу на рівні громади).

Типи і форми участі вимірюються за номінальною і порядковою шкалами. Розрахунок загального рівня участі на рівні країни вимагає стандартизації кожного індикатора шляхом ділення різниці середніх значень на стандартне відхилення [12]. Іншим, більш консервативним, шляхом розрахунку є ранжування країн за групами відповідно до розподілу за кожною ознакою.

Отже, для вимірювання рівня участі необхідно згрупувати наявні індикатори за трьома основними типами політичної, громадянської і соціальної участі. Кожен із цих типів має три складові: когнітивно-афективну, статусну і поведінкову. Когнітивно-афективна складова визначає міру активної позиції соціального агента в його ставленні до світу і дозволяє виміряти деклароване ставлення, інтерес або намір про дії. Статусна складова визначає фактичну приналежність соціального агента до інститутів, через які здійснюються відповідні типи участі, і дозволяє виміряти структурний компонент участі (членство в організаціях). Поведінкова складова визначає фактичні дії соціального агента (індивідуальні або колективні) і дозволяє виміряти сплановані або спонтанні вчинки, які є кінцевим індикатором участі. Відповідно до наявних індикаторів Європейського дослідження цінностей (EVS) [9] можна відібрати 36 релевантних змінних за трьома групами в дев'яти підгрупах (див. табл. 1).

Порівняння України з іншими європейськими суспільствами здійснюватиметься через зіставлення частки респондентів, що надали певну відповідь, із середнім європейським значенням, а також першим і третім квартилем, максимальним, мінімальним значеннями та середніми для регіональних груп країн. У таблиці 1 наводяться групи індикаторів за всіма розмірностями участі, що пропонується виділити.

Таблиця 1

**Операціональна дефініція участі за трьома типами та складовими
(відповідно до індикаторів Європейського дослідження цінностей
(EVS 1999–2010))**

<i>Типи участі/ складові</i>	<i>Когнітивно-афективна складова</i>	<i>Статусна складова</i>	<i>Поведінкова складова</i>
Політична участь (11 змінних)	А. Інтерес до політики (1 змінна) В. Обговорення політичних проблем (1 змінна)	Членство в полі- тичних партіях, місцевих політич- них рухах (2 змінні)	А. Конвенціональні форми (4 змінних) В. Неконвенціональні (протестні) форми (3 змінні)
Громадянська участь (13 змінних)	Турбота про умови життя (сусідів, мешканців регіону, своєї країни) (3 змінні)	Членство в громадських організаціях (5 змінних)	Волонтерська робота для громадських організацій (5 змінних)
Соціальна участь (12 змінних)	Готовність допомогти (сусідам, хворим, людям з обмеженими можливостя- ми, людям похилого віку) (3 змінні)	Членство в добро- вільних організації для проведення дозвілля або допомоги (3 змінні)	А. Добровільна допомога (3 змінні) В. Соціальні (товариські) контакти (3 змінні)

Основна проблема сучасних досліджень участі полягає в пошуку чинників, які б пояснювали відмінності в тенденціях і формах участі серед різних соціальних груп і між різними суспільствами. Іншим важливим завданням є виявлення взаємозв'язку між різними типами і формами участі [12]. Слід відзначити, що існуючі теорії участі та моделі вимірювання були розроблені, головним чином, на основі даних із західних демократичних країн [13].

Результати Європейського соціального дослідження (ESS) переконливо свідчать, що існують різні групи країн з подібністю в характері і патернах участі [12]. Також емпіричні дані крос-національних досліджень вказують на те, що консолідовані демократії та економічно розвинені суспільства Західної Європи та Північної Америки мають більш високий рівень участі, ніж менш економічно благополучні і консолідовані демократії, в тому числі країни Східної Європи [12; 14; 15].

Таким чином, існує взаємозв'язок між усіма трьома типами участі (політичною, громадянською і соціальною) і високий загальний рівень участі (як прояву соціального включення громадян) є властивістю найбільш розвинених європейських суспільств. З іншого боку, не вдалося підтвердити гіпотезу про те, що існує значуща відмінність у рівні громадянської участі між новими членами ЄС та їхніми сусідами в Східній Європі [15].

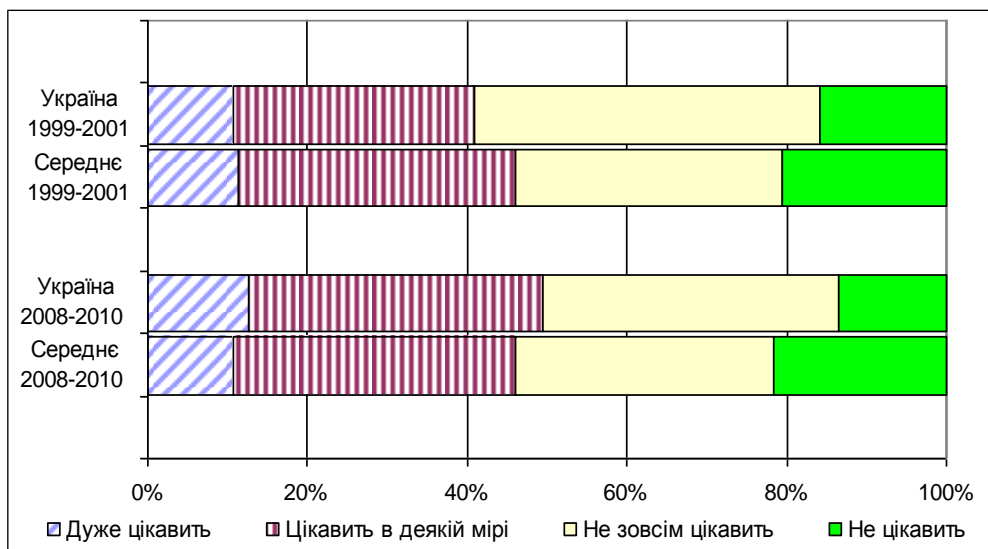
Таким чином, замість того щоб жорстко розділяти західноєвропейські та східноєвропейські (постсоціалістичні) суспільства, було б більш продуктивно розмежувати три відносно однорідних кластери країн, які відрізняються за шкалою участі:

1. Суспільства з рівнем участі, значно нижчим за загальноєвропейський (дорівнює 1-му квартилю або менше; надалі – перша група країн);
2. Суспільства із загальноєвропейським рівнем участі або близьким до нього (показники знаходяться між 1-м і 3-м квартилями; надалі – друга група країн);
3. Суспільства з рівнем участі, який суттєво перевищує загальноєвропейський (дорівнює 3-му квартилю або більше; надалі – третя група країн).

Ця класифікація за критерієм, що використовується, аналогічна тому поділу, який був запропонований К. Ньютоном і Х.Р. Монтеро [12], але вона долає штучне відмежування Східної Європи.

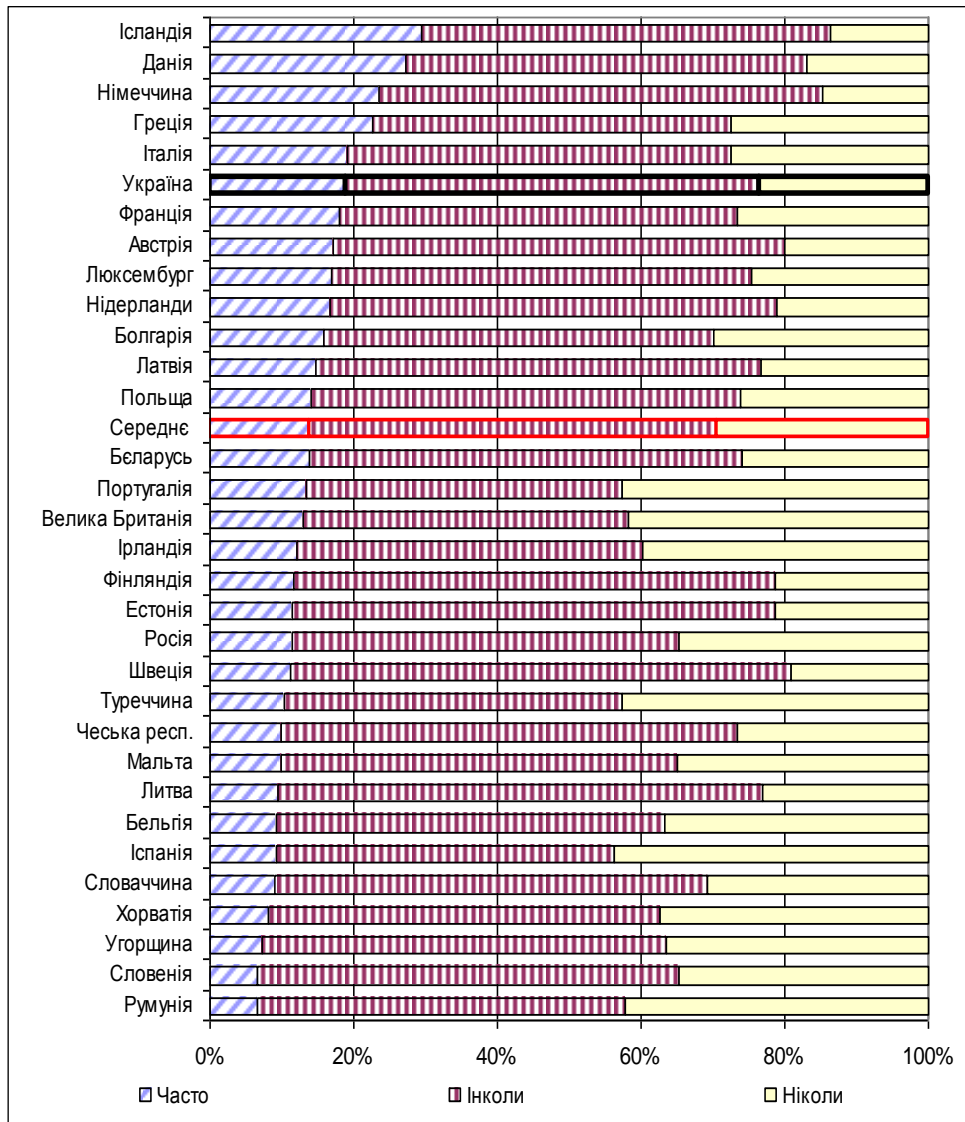
Тенденції політичної участі в Європі (1999–2010 рр.). Якщо здійснити порівняльний аналіз політичної участі з розподілом на когнітивно-афективну, статусну і поведінкову складові, то ситуація виявляється більш складною, ніж просте відставання країн "нової демократії" від Західної Європи за рівнем політичної активності, яке фіксувалася в попередніх дослідженнях.

За показником інтересу до політики Україна в 1999 р. була близька до середньоєвропейського значення (40,9% серед опитаних дуже цікавилися або цікавилися в деякій мірі політикою, 46,1% в цілому в Європі). Причому до 2008 р. інтерес до політики підвищився на статистично значущу величину (таких уже було 49,4%), й Україна потрапила до третьої групи країн з рівнем участі, який перевищує загальноєвропейський (дорівнює 3-му квартилю або більше) (див. рис. 1).

Рис. 1. Динаміка інтересу до політики (статистично значуще зростання в Україні). Відповіді на запитання "В якій мірі Ви цікавитися політикою?" 1999–2001 рр.; 2008–2010 рр. (%)

Інший індикатор інтересу до політики в Україні (обговорення політичних проблем з друзями) був вище середнього вже в 1999 р. (19,4% респондентів робили це часто). У 2008 р. цей показник практично не змінився (зменшився до 18,8% в межах статистичної похибки), проте Україна пододала межу третього квартиля і увійшла до третьої групи країн (див. рис. 2).

Рис. 2. Інтерес до політики. Відповіді респондентів на запитання: "Як часто обговорюють політичні проблеми з друзями?" 2008–2010 рр. (%)

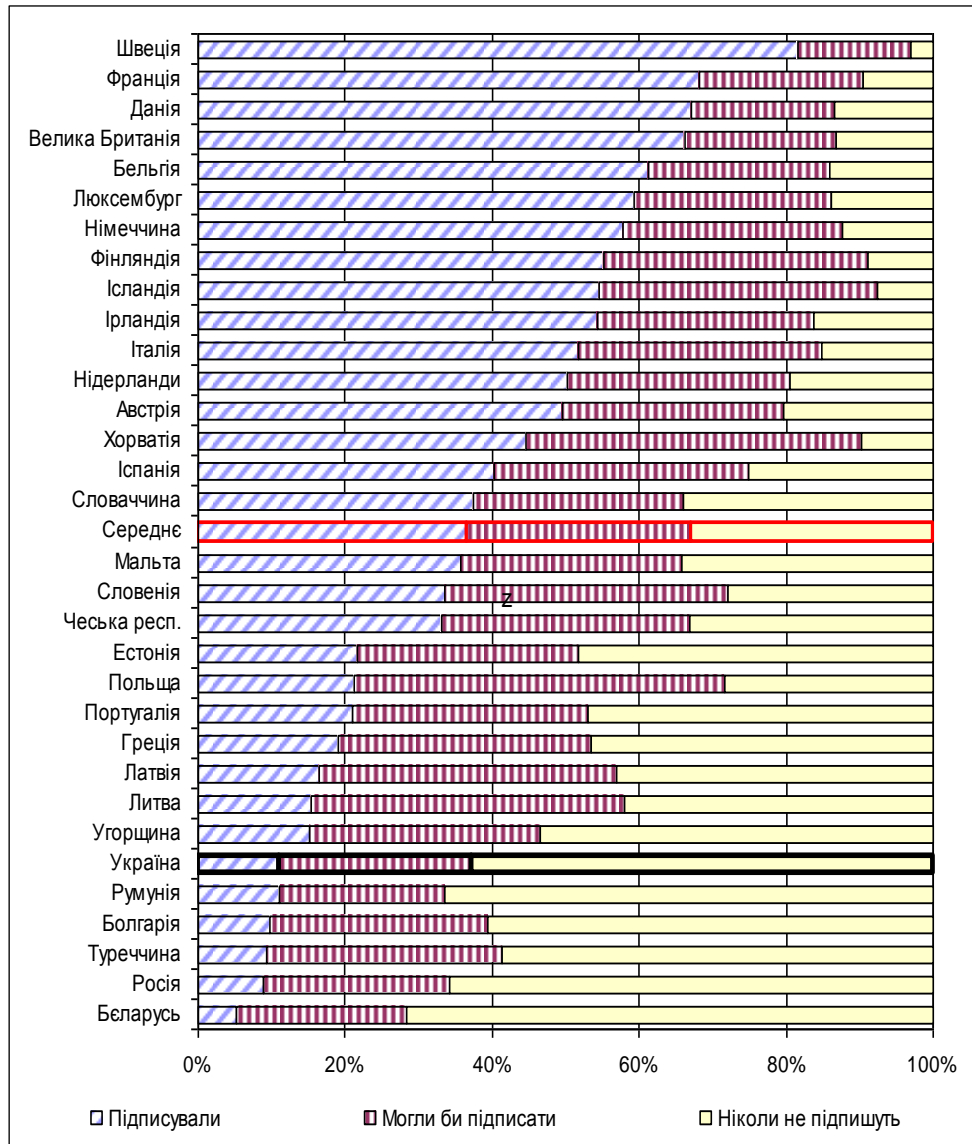
Якщо за першою складовою активність в порівнянні з іншими країнами була і залишається достатньо високою, то за статусною ознакою членства в політичних організаціях українці були і залишаються менш активними. Зміни за десятиліття не були статистично значущими: 2,1% були членами політичних партій у 1999 р. і 2,7% у 2008 р. при середньому показнику 4,5% і 4,1% в Європі. Разом з тим, в обох хвилях за цим показником Україна належить до другої групи країн. Членство в місцевих політичних рухах порівняно з політичними партіями зменшилося до 2008 р. і це єдиний індикатор когнітивно-афективної і статусної складових політичної участі, за яким Україна потрапила до першої (значно нижче середнього значення) групи країн.

Поведінкова складова політичної участі є суперечливою. В традиційних формах участі українці близькі до середньоєвропейських значень. Участь у санкціонованих (мирних) демонстраціях брали 18,3% в 1999–2001 рр. і 16,3% у 2008–2010 рр. (у середньому 23,3% і 18,2%, тобто статистичне значуще зниження сталося як в Україні, так в Європі в цілому). Водночас, більшою є відмінність у порівнянні з іншими суспільствами за частками тих, хто ніколи не взяв би участь, – 47,7% (в середньому 37,7%) у 1999–2001 і 57,3% (в середньому 46,4%) у 2008–2010 рр.

Значно нижчим є рівень активності в Україні в іншій конвенціональній формі участі. Підписували політичні звернення 13,9% (в середньому 42,7%) в 1999–2001 рр. і 10,9% (в середньому 36,4%) у 2008–2010 рр. (в обох хвилях Україна за цим показником – у першій групі країн). Водночас, кількість тих, хто ніколи не підпише такі звернення, (51,3% в 1999 і 66,5% у 2008 р.) є більшою лише в Росії та Білорусі (див. рис. 3).

Схожа ситуація з неконвенційними формами політичної участі – бойкот певних продуктів, участь у несанкціонованих страйках і самовільному захопленні будівель або підприємств (див. рис. 4). Показники України, Росії і східноєвропейських країн за цими діями в декілька разів відрізняються від Західної Європи. Втім, на тлі своїх сусідів, а у випадку з бойкотом товарів – також Іспанії, Греції і Португалії, Україна не виділяється. Мали досвід бойкотів 4,9% (в середньому 9,2%) в 1999–2001 і 4,4% (в середньому 8,4%) у 2008–2010 рр. (в обох хвилях Україна за цим показником у другій групі країн, зміни в межах статистичної похибки). Проте, аналогічно з попередніми формами участі, Україна має суттєво більшу частку тих, хто ніколи не взяв би участь у бойкоті, причому їх число зросло суттєво – 71,8% (в середньому – 56,2%) в 1999–2001 і 79,8% (в середньому – 59,2%) у 2008–2010 рр. (в обох хвилях показник перевищує третій квартиль).

Брали участь у несанкціонованих страйках 2,47% (в середньому 5,1%) в 1999–2001 і 1,98% (в середньому 4,3%) в 2008–2010 рр. (в обох хвилях Україна за цим показником у другій групі країн, частка тих, хто ніколи не візьме участь (82,9% в 1999 і 85,7% в 2008), зросла на 2,7% і в обох хвилях перевищує третій квартиль).

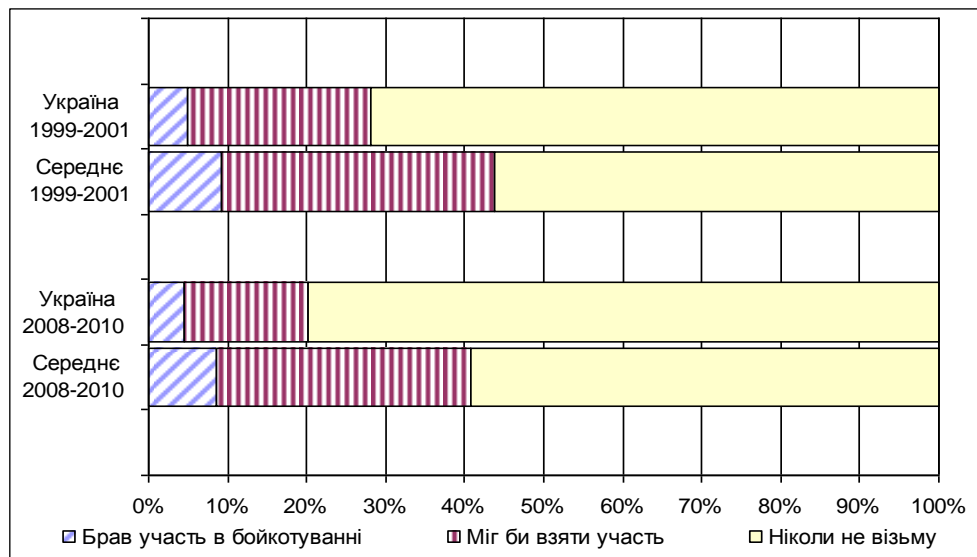

**Рис. 3. Політична участь: поведінкова складова.
Підписування політичних звернень 2008–2010 рр. (%)**

Брали участь у самовільному захопленні будівель або підприємств 0,74% (в середньому 3%) в 1999–2001 і 0,62% (в середньому 1,9%) в 2008–2010 рр. (в обох хвилях Україна за цим показником в другій групі країн, частка тих, хто ніколи не візьме участь, в обох хвилях перевищує третій квартал).

Отже, в більшості форм політичної участі як конвенціональних, так і протестних (за винятком підписування політичних звернень) Україна посідає місце в другій групі країн із значеннями активності близькими до середньоевропейських. Проте вона суттєво відрізняється за часткою осіб, які ніколи б не взяли участі в політичних акціях. Відповідно Україну разом зі східноєвропейськими країнами і Росією можна віднести до групи суспільств з найбільшою часткою інертного населення. Суперечливою тенденцією є зменшення в період 1999–2008 рр. у деяких формах участі в поведінковому аспекті при суттєвому зростанні інтересу до політики, тобто когнітивно-афективної складової. Останній індикатор є єдиним, за яким Україна належить до третьої групи країн, тобто тих, які мають значення, що значно перевищують середньоевропейські.

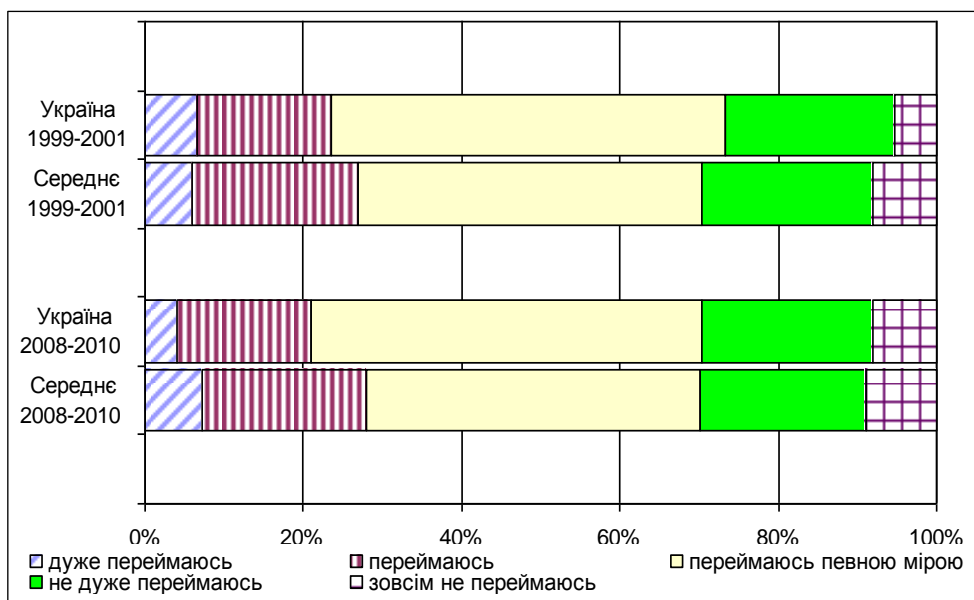

Рис. 4. Динаміка участі в бойкотах (статистично значуще зростання частки тих, хто ніколи не взяв би участь) 1999–2001 рр. 2008–2010 рр. (%)

Тенденції громадянської участі в Європі (1999–2010 рр.). Когнітивно-афективна складова громадянської участі вимірюється через ступінь занепокоєння щодо умов життя людей у громаді, регіоні і країні як прояв громадянської активної позиції. Українці приблизно однаково турбуються про умови життя своїх сусідів, співвітчизників і мешканців регіону. Ставлення з 1999-го по 2008 р. практично не змінилося, крім рівня турботи про співвітчизників, який статистично значуще зменшився (див. рис. 5). Про сусідів турбуються і дуже турбуються 20,8% в 1999 р. (23,5% у 2008 р.), про мешканців регіону – 20,7% (19,7%), про жителів своєї країни – 23,5% (21%). Але

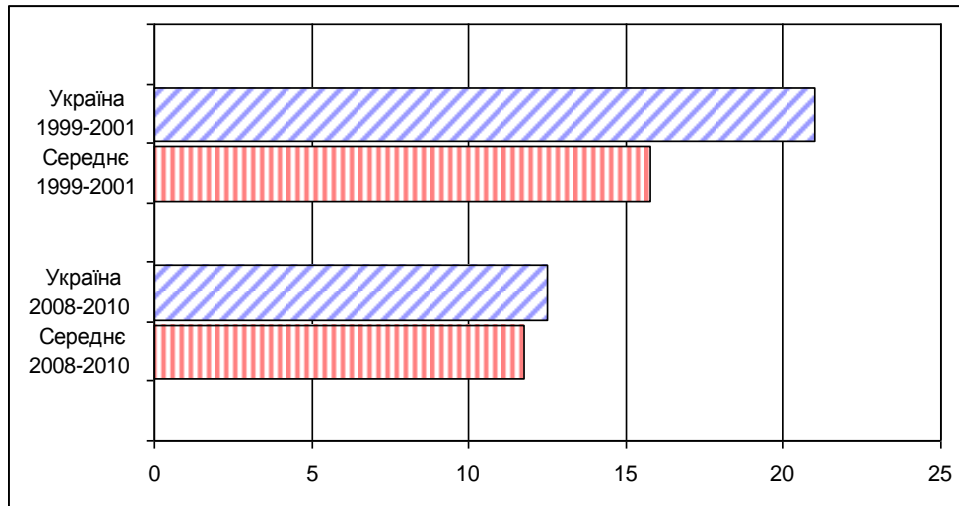
слід відзначити, що турбота про дві останні категорії людей в Україні ближче до середньоєвропейських показників, а коли йдеться про людей громади, в якій мешкає індивід і які його безпосередньо оточують, то Україна має частку таких відповідей меншу за перший квартиль і майже на 10–12% нижче за середнє значення в Європі, де воно склало 30,6% в 1999–2001 рр. і 35,2% у 2008–2010 рр.

Причому, якщо йдеться про турботу про умови життя власної родини, то частка відповідей "турбуються і дуже турбуються" в Україні вже перевищує середньоєвропейську – 95,9% в 1999–2001 рр. (середнє – 84,2%) і 91,95% в 2008–2010 (середнє – 83,2%).

Рис. 5. Динаміка громадянської участі: В якій мірі турбуються про умови життя мешканців своєї країни (статистично значуще зменшення) 1999–2001 та 2008–2010 (%)

Статусна складова громадянської участі вимірюється через приналежність (членство) до громадських організацій. За цими показниками (5 видів організацій) в Україні за десятиліття суттєво зменшилася частка людей, що є членами профспілкових асоціацій (див. рис. 6). Усі інші зміни залишаються в межах статистичної похибки. Проте самі показники, крім членства у профспілках (високий рівень якого, очевидно, пояснюється спадком радянських часів), є низькими в порівнянні із загальноєвропейськими тенденціями. Майже за всіма іншими видами організацій частка людей, що до них належать, в Україні в обох хвилях нижче першого квартиля.

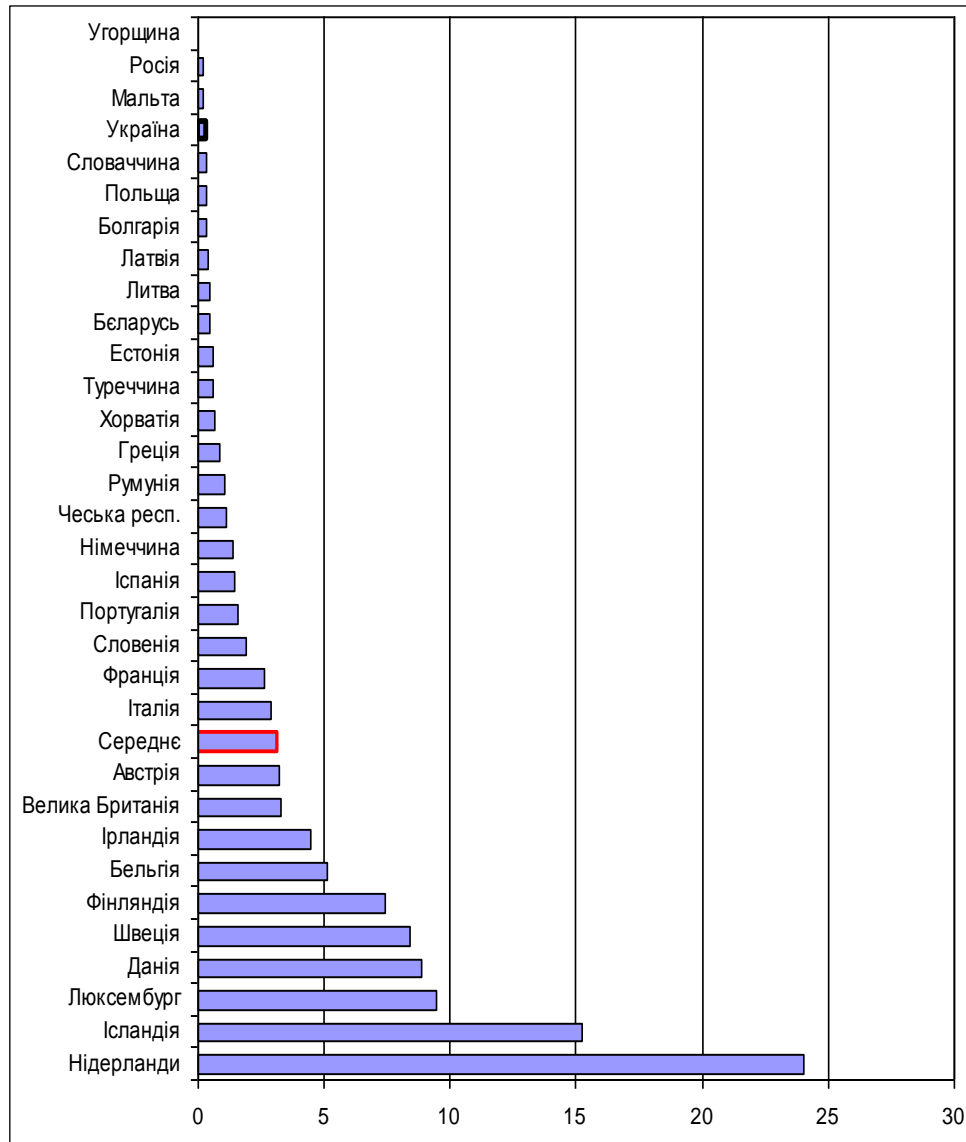

**Рис. 6. Динаміка громадянської участі:
статусна складова (статистично значуще зменшення)
Членство в профспілках 1999–2001 – 2008–2010 (%)**

Порівняно найменша кількість членів в Україні в дуже важливих сферах громадянської активності – організаціях із захисту прав людини і екологічних організаціях (див. рис. 7). Західноєвропейські країни значно випереджають постсоціалістичні суспільства, хоча, за даними міжнародних організацій, ситуація з правами людини там набагато краще.

Слід також відзначити, що, хоча зміни в Україні з 1999-го до 2008 р. залишаються статистично незначущими (в межах 2% через дуже малу чисельність таких категорій респондентів), вони є негативними, і ранг країни за кількістю членів в екологічних, релігійних і правозахисних організаціях знизився в порівнянні з 1999 р.

Поведінкова складова громадянської участі вимірюється через наявність реальних дій – волонтерську неоплачувану роботу в громадських організаціях. Число людей, що її здійснюють, менше від кількості членів цих організацій. Проте воно вказує на фактичну (а не лише за статусом) участь у громадському житті. Патерн рівня активності за цією складовою є близьким до попереднього. Лише за показником волонтерської роботи для профспілок Україна посідала місце в третій групі країн у 1999–2001 рр. У 2008 р. вона перемістилася вже до другої групи. Падіння кількості таких волонтерів було більшим ніж у 2 рази (в абсолютній кількості на межі статистичної похибки). Щодо безоплатної роботи в інших видах організацій, то в обох хвилях число волонтерів було меншим або на межі першого квартиля. Найбільший відрив від західних європейських суспільств спостерігався у сфері екологічної діяльності.

Рис. 7. Громадянська участь: статусна складова
Членство в організаціях із захисту прав людини 2008–2010 (%)

Отже, за статусною і поведінковою складовою громадянської участі Україна, за винятком сфери профспілкових організацій, посідає місце в першій групі країн з найнижчим рівнем активності. Динаміка є негативною, адже й в цій царині кількість залучених людей за 10 років значно зменшилася, випереджаючи у цьому зменшенні інші країни. На відміну від цього за двома

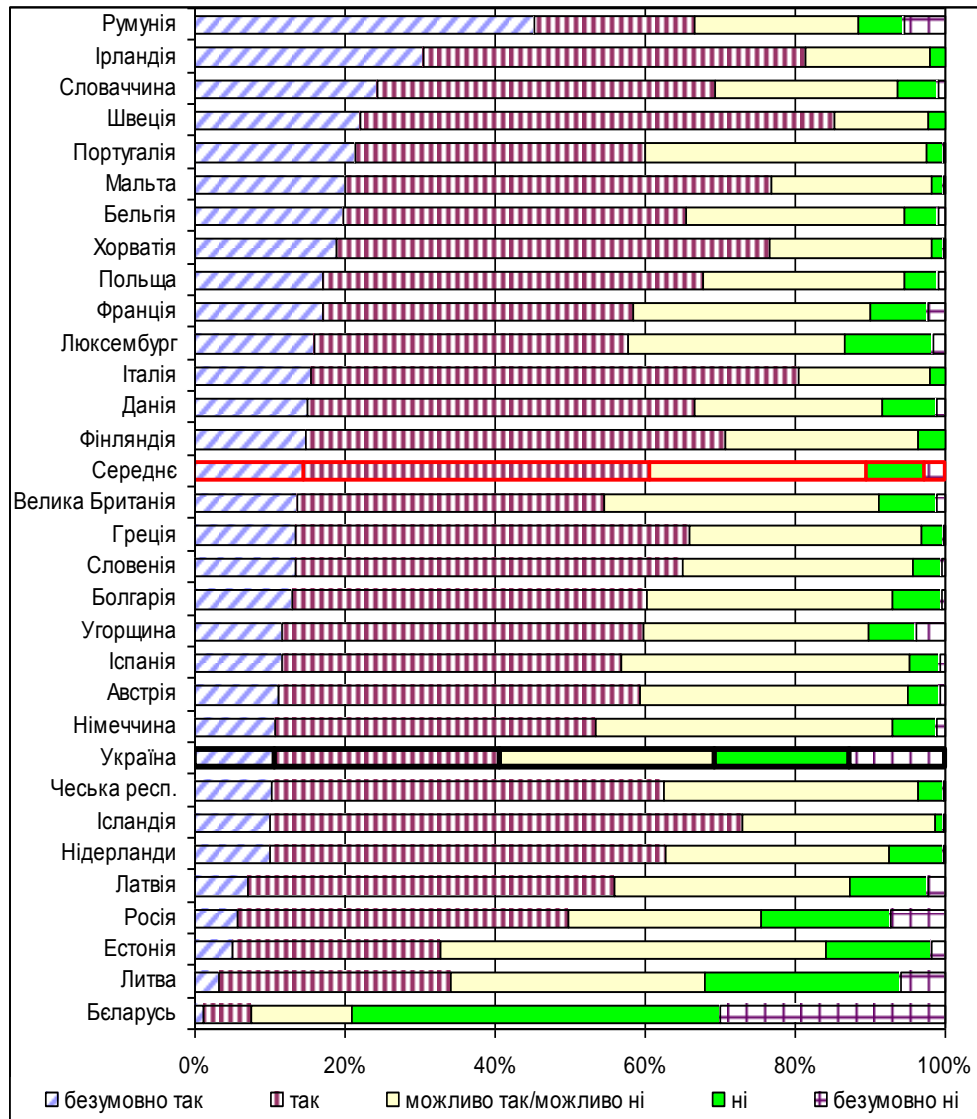
індикаторами когнітивно-афективної складової участі Україна знаходиться в другій групі країн, що утворює центральну тенденцію в Європі. Проте динаміка стурбованості умовами життя мешканців своєї країни є негативною і протилежною загальноєвропейській тенденції. При цьому за важливим індикатором ставлення до умов життя в громаді Україна помітно відстає від інших країн, знаходячись у першій групі разом як із західноєвропейськими суспільствами (Люксембург, Фінляндія), так і східноєвропейськими (Чехія, Естонія, Латвія, Росія).

Тенденції соціальної участі в Європі (1999–2010 рр.). Тип соціальної участі є надзвичайно важливим для характеристики суспільства і ефективності його інститутів, оскільки різні форми соціальної участі є проявами кооперативної поведінки, взаємодопомоги і солідарності.

Когнітивно-афективна складова соціальної участі вимірюється через готовність допомогти (самооцінка респондентів). На жаль, динаміку цієї складової простежити неможливо, оскільки відповідні запитання були лише у хвилі 1999–2001 рр. За готовністю допомогти своїм сусідам ("так, готові допомогти" і "безумовно так") Україна посідає місце в першій групі країн – 29% (перший квартиль – 37%, середнє – 50,2%). Причому за кількістю тих, хто не воліє допомогти ("ні" і "безумовно ні") Україна займає друге місце в Європі – 37,7% (третій квартиль – 15,7%, середнє – 13,9%) і їх майже на 9% більше, ніж тих, хто воліє. Більше таких людей лише в Білорусі – 63,9%, яка унікальна за цим показником (готових допомогти більш як у 6 разів менше, ніж тих, хто не готовий).

Схожа ситуація з готовністю допомогти людям похилого віку, хворим і людям з обмеженими можливостями – Україна в першій групі країн. Гірша ситуація лише в Білорусі; подібна в Литві і Росії. Проте число тих в Україні, хто готовий допомогти, цього разу перевищило тих, хто ні: людям похилого віку – 40,5% і 30,7% відповідно (52% – 1 квартиль, 60,6% – середнє) (див. рис. 8). Хворим і людям з обмеженими можливостями – 41,4% і 33,7% (53,6% – 1 квартиль, 63,5% – середнє) (див. рис. 9).

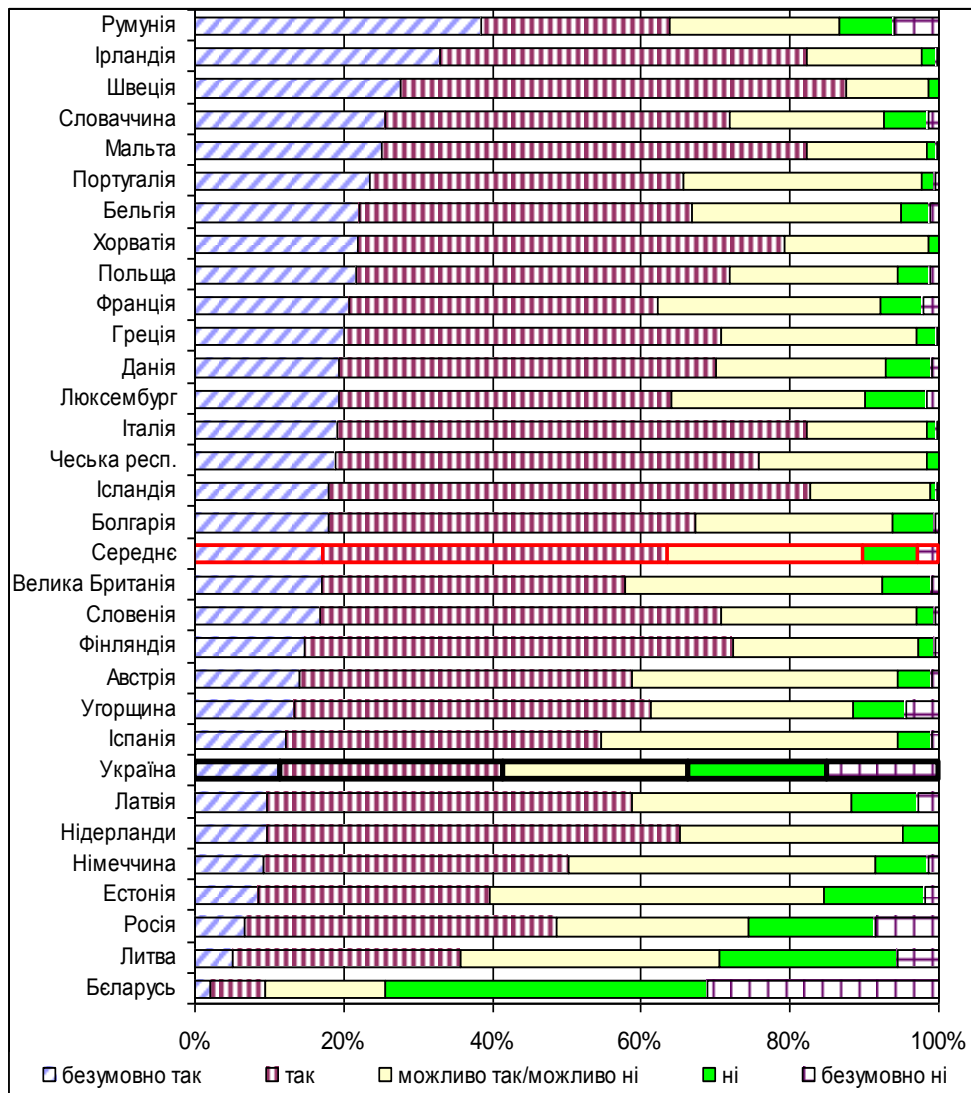
Статусна складова соціальної участі вимірюється через приналежність (членство) до добровільних організацій двох видів: надання допомоги і проведення дозвілля. З обох видів Україна посідає найнижчі місця (разом з Туреччиною, Росією, Білоруссю, Польщею). Лише за єдиним показником членства в організаціях із допомоги людям похилого віку, з фізичними обмеженнями або знедоленим у хвилі 1999–2001 рр. Україна мала частку людей, які належать до таких організацій, гранично вищу за перший квартиль. В усіх інших випадках Україна стабільно в низькій першій групі європейських країн. Зміни як в Європі в цілому, так і в Україні за 10 років не є значущими. Проте відрив від західноєвропейських і частини східноєвропейських суспільств є дуже значним, в окремих випадках у 15–20 разів.

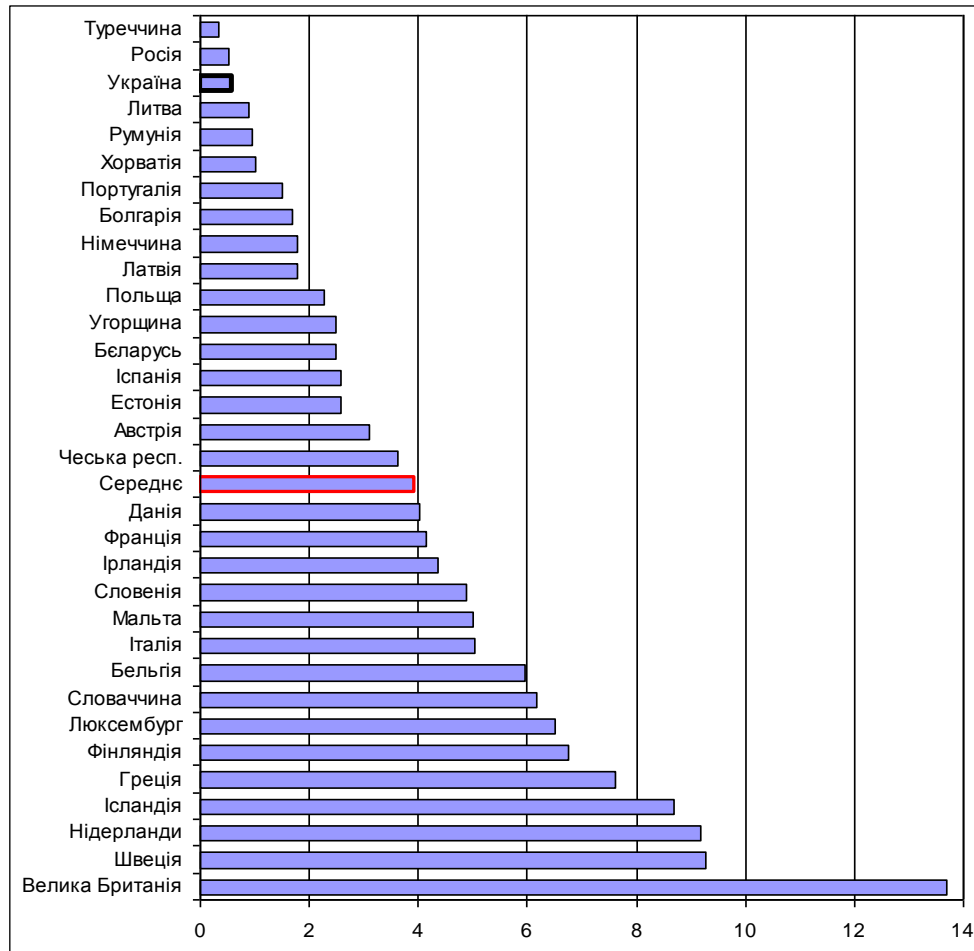
Рис. 8. Соціальна участь: когнітивно-афективна складова "Готові допомогти людям похилого віку", 1999–2001 рр. (%)

Нарешті, найбільш показова поведінкова складова соціальної участі вимірюється через дві форми активності: волонтерську роботу (добровільну допомогу) і товариські контакти. За першою формою питаннями-індикаторами є здійснення волонтерської роботи для людей похилого віку, з фізичними обмеженнями або знедоленим; на освітніх, мистецьких або культурних заходах; на спортивних заходах або активному відпочинку. В Україні рівень во-

лонтерської роботи є однаково дуже низьким як для допомоги тим, хто її потребує, так і для організації спільного дозвілля. Динаміка в Україні і в Європі загалом не є суттєвою. За всіма показниками в обох хвилях частка людей, що надають волонтерську допомогу, значно нижча за перший квартиль. У цьому Україна подібна до Туреччини, Росії, Румунії (див. рис. 10).

Рис. 9. Соціальна участь: когнітивно-афективна складова "Готові допомогти хворим і людям з обмеженими можливостями", 1999–2001 рр. (%)

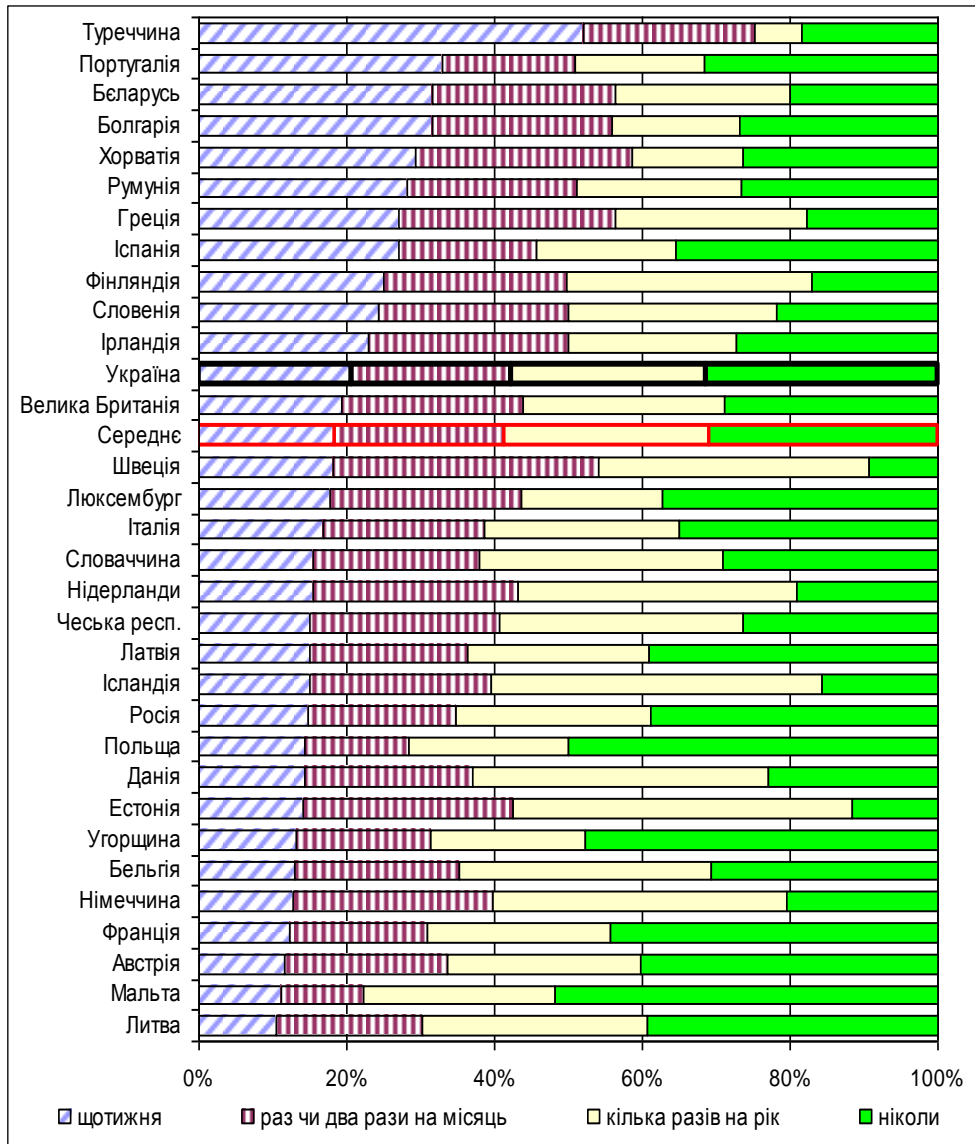

Рис. 10. Соціальна участь: поведінкова складова.
Волонтерська неоплачувана робота для людей похилого віку,
з фізичними обмеженнями або знедолених, 1999–2001 рр. (%)

Рівень товариських контактів в усій Європі значно вищий за рівень добровільної допомоги. Такого значного відриву між Україною та іншими суспільствами, як за попередньою формою активності, не спостерігається. Українці загалом добре підтримують товариські контакти з друзями і з колегами по роботі. 41% проводять час з друзями щотижня. Проте, це все одно нижче першого квартиля 42,9% (середнє – 53,9%).

Найкраща з усіх ситуація з товариськими контактами з колегами по роботі: число тих, хто зустрічається неформально щотижня або кілька разів на місяць, більше середньоєвропейського значення (42,3%, перший квартиль – 35,1%, середнє – 41,4%) (див. рис. 11).

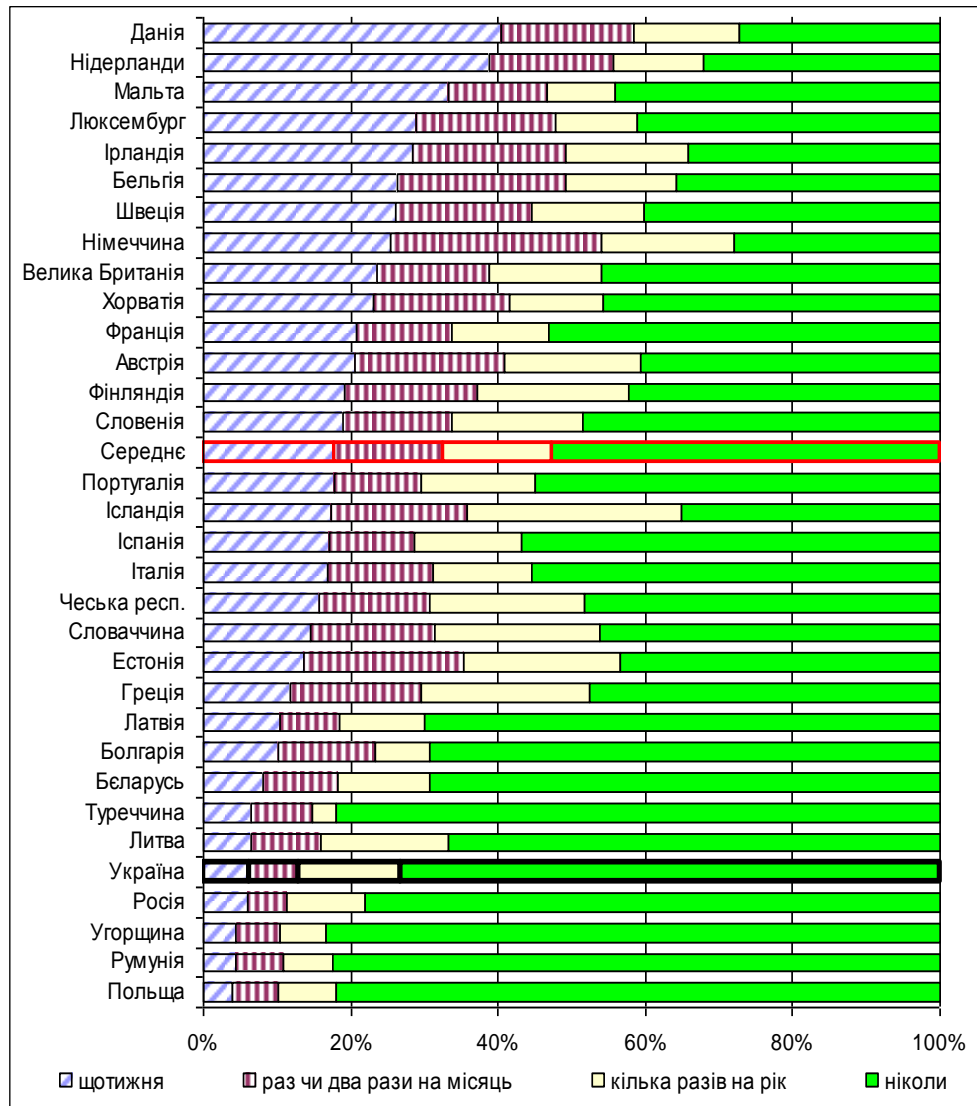

**Рис. 11. Соціальна участь: поведінкова складова. Соціальні контакти.
"Як часто проводить час у товаристві з колегами по роботі".
1999–2001 рр. (%)**

Разом з тим, якщо йдеться про таку важливу форму контактів, як проведення часу у товаристві з людьми зі спортивних, культурних або громадських організацій, то Україна знову опиняється внизу рейтингу (див. рис. 12). Тих, хто ніколи не зустрічається, 73,2% (середнє – 52,5%, третій кватиль –

69,2%). Цей факт опосередковано свідчить про недостатній рівень взаємодії на рівні громади і низьке залучення до добровільних організацій різних видів, про що зазначалось при аналізі статусної складової соціальної участі. Таким чином, за всіма складовими цього типу участі Україна має стабільно низькі показники в Європі.

Рис. 12. Соціальна участь: поведінкова складова. Соціальні контакти. "Як часто проводить час у товаристві з людьми зі спортивних, культурних або громадських організацій", 1999–2001 рр. (%)

Висновки

Отже, компаративний аналіз трьох типів участі за трьома складовими дозволив виявити багаторівневу структуру участі в Україні в порівнянні з іншими європейськими суспільствами. Було підтверджено результати інших досліджень, які вказували на загальний низький рівень участі в Україні і інших постсоціалістичних країнах на відміну від Західної Європи. Проте також встановлено існуючу асиметричність участі за різними типами і складовими, що характеризує її особливий патерн в Україні.

Найбільш високий рівень участі українців в політичній сфері. Причому інтерес до політики з 1999-го по 2008 р. значно підвищився. Водночас, громадянська і соціальна участь в Україні є порівняно з політичною суттєво меншою (в Європі в цілому тенденція протилежна), що свідчить про недостатній для сучасного суспільства рівень солідарності, довіри і самоврядування. Лише за показниками членства і волонтерської роботи в профспілках Україна має значення вище за середньоєвропейське. Разом з тим, ці показники значно скоротилися за десятиліття. Так само, як зменшилось число тих, хто турбується з приводу умов життя мешканців своєї країни. Дуже низька активність українців спостерігається у важливих сферах захисту прав людини і природоохоронної діяльності.

Можна зробити висновок, що рівень громадянської участі віддзеркалює процес становлення пост-матеріалістичних і емансипаційних цінностей [5], який в Україні протікає дуже повільно. Водночас, як показали К. Уоллес, Ф. Піхлер і К. Гепфер, також можуть існувати форми громадянської участі, які зростають при авторитарних режимах і неконсолідованих демократіях [15]. Тому ключовим є саме види громадських організацій, які є каналом участі, та їх незалежність від інститутів держави.

Відповідно, на шляху модернізації українського суспільства необхідне сприяння розвитку громадських організацій, самоуправління на рівні громади, популяризація волонтерської діяльності і взаємодопомоги. Проте зміна ставлення і підвищення активності неможливі без формування відповідних ціннісних орієнтацій.

1. *Tiryakian E.A.* Introduction: The Civilization of Modernity and the Modernity of Civilization / E.A.Tiryakian // *International Sociology*. – 2001. – Vol. 16, № 3. – P. 277–292.

2. *Martinelli A.* Global Modernization: Rethinking the project of modernity / A. Martinelli. – London: SAGE Publications, 2005.

3. *Савельєв Ю.* Соціологія в пошуках сутності сучасності: систематизація теорій суспільства модерну і модернізації/ Ю. Савельєв // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2012. – № 3. – С. 45–67.

4. *Welzel C.* The theory of human development: A cross-cultural analysis / Welzel C., Inglehart R., Klingemann H-D. // *European Journal of Political Research.* – 2003. – Vol. 42. – P. 341–379.
5. *Inglehart R.* Modernization, Cultural Change, and Democracy : The Human Development Sequence / R. Inglehart, C. Welzel. – Cambridge : Cambridge University Press, 2005.
6. *Inglehart R.* Changing Mass Priorities. The Link between Modernization and Democracy / R. Inglehart, C. Welzel // *Perspectives on Politics.* – 2010. – Vol. 8, №. 2. – P. 551–567.
7. *Sen A.* Commodities and capabilities / Amartya Sen. – Amsterdam : North-Holland, 1985.
8. *Лібанова Е.* Україна: на шляху до соціального залучення : Національна Доповідь про людський розвиток 2011 [Електронний ресурс] / [Лібанова Е., Левенець Ю., Макарова О. та ін.] – К. : ПРООН, 2011. – 124 с. – Режим доступу до ресурсу : http://www.undp.org.ua/files/ua_95644NHDR_2011_Ukr.pdf
9. EVS (2011). European Values Study 1981-2008, Longitudinal Data File. GESIS Data Archive, Cologne, Germany, ZA4804 Data File Version 2.0.0 (2011-12-30) DOI: 10.4232/1.11005 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zocat.gesis.org/webview/index.jsp?object=http://zocat.gesis.org/obj/fCatalog/Catalog5>
10. *Marshall T.H.* Citizenship and social class and other essays / T.H. Marshall. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992.
11. *Goul Andersen J.* Europe's New State of Welfare Unemployment, Employment Policies and Citizenship / Goul Andersen, J. et al. editors. – Bristol : The Policy Press, 2002.
12. *Newton, K.* Patterns of political and social participation in Europe / K. Newton, J. R. Montero // *Measuring Attitudes Cross-Nationally: Lessons from the European Social Survey* / Roger Jowell, Caroline Roberts, Rory Fitzgerald, Gillian Eva Editors. – London : Sage, 2007. – P. 205–238.
13. *Куценко О.Д.* Сохраняют ли значение классовые основания политического участия? / О.Д. Куценко // *Социология: теория, методы, маркетинг.* – 2006. – № 3. – С. 92–115.
14. *Smith M. L.* The Inequality of Participation: Re-examining the Role of Social Stratification and Post-Communism on Political Participation in Europe / M. L. Smith // *Sociologicky časopis / Czech Sociological Review.* – 2009. – Vol. 45, № 3. – P. 487–517.
15. *Wallace C.* Changing patterns of civil society in Europe and America 1995–2005. Is Eastern Europe Different? / C. Wallace, F. Pichler, C. Haerpfer // *East European Politics and Societies.* – 2012. – Vol. 26, No. 1. – P. 3–19.

Транслітерований список джерел

1. *Tiryakian E. A.* Introduction: The Civilization of Modernity and the Modernity of Civilization / E. A. Tiryakian // *International Sociology.* – 2001. – Vol. 16, № 3. – P. 277–292. [in English]
2. *Martinelli A.* Global Modernization : Rethinking the project of modernity / A. Martinelli. – London: SAGE Publications, 2005. [in English]

3. Savel'jev Ju. Sociologija v poshukah sutnosti suchasnosti: systematyzacija teorij suspil'stva modernu i modernizacii' / Ju. Savel'jev // Sociologija: teorija, metody, marketing. – 2012. – № 3. – S. 45–67. [in Ukrainian]
4. Welzel C. The theory of human development: A cross-cultural analysis / Welzel C., Inglehart R., Klingemann H-D. // European Journal of Political Research. – 2003. – Vol. 42. – P. 341–379. [in English]
5. Inglehart R. Modernization, Cultural Change, and Democracy : The Human Development Sequence / R. Inglehart, C. Welzel. – Cambridge : Cambridge University Press, 2005. [in English]
6. Inglehart R. Changing Mass Priorities. The Link between Modernization and Democracy / R. Inglehart, C. Welzel // Perspectives on Politics. – 2010. – Vol. 8, №. 2. – P. 551–567. [in English]
7. Sen A. Commodities and capabilities / Amartya Sen. – Amsterdam : North-Holland, 1985.
8. Libanova E. Ukrai'na: na shljahu do social'nogo zaluchennja : Nacional'na Dopovid' pro ljuds'kyj rozvytok 2011 [Elektronnyj resurs] / [Libanova E., Levenec' Ju., Makarova O. ta in.] – K. : PROON, 2011. – 124 c. – Rezhym dostupu do resursu : http://www.undp.org.ua/files/ua_95644NHDR_2011_Ukr.pdf EVS (2011) [in Ukrainian]
9. European Values Study 1981-2008, Longitudinal Data File. GESIS Data Archive, Cologne, Germany, ZA4804 Data File Version 2.0.0 (2011-12-30) DOI:10.4232/1.11005. [E-resource]. – Mode of access : <http://zcat.gesis.org/webview/index.jsp?object=http://zcat.gesis.org/obj/fCatalog/Catalog5> [in English]
10. Marshall T. H. Citizenship and social class and other essays / T. H. Marshall. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. [in English]
11. Goul Andersen J. Europe's New State of Welfare Unemployment, Employment Policies and Citizenship / Goul Andersen, J. et al. editors. – Bristol : The Policy Press, 2002. [in English]
12. Newton, K. Patterns of political and social participation in Europe / K. Newton, J. R. Montero // Measuring Attitudes Cross-Nationally: Lessons from the European Social Survey / Roger Jowell, Caroline Roberts, Rory Fitzgerald, Gillian Eva Editors. – London : Sage, 2007. – P. 205–238. [in English]
13. Kucenko O. D. Sokhranjajut li znachenie klassovye osnovanija politicheskogo uchastija? / O. D. Kucenko // Sociologija: teorija, metody, marketing. – 2006. – № 3. – S. 92–115. [in Russian]
14. Smith M. L. The Inequality of Participation: Re-examining the Role of Social Stratification and Post-Communism on Political Participation in Europe / M. L. Smith // Sociologicky časopis / Czech Sociological Review. – 2009. – Vol. 45, № 3.– P. 487–517. [in English]
15. Wallace C. Changing patterns of civil society in Europe and America 1995–2005. Is Eastern Europe Different? / C. Wallace, F. Pichler, C. Haerpfer // East European Politics and Societies. – 2012. – Vol. 26, No. 1. – P. 3–19. [in English]

Отримано 01.04.13

Савельев Ю.Б.

УЧАСТИЕ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ СОЦИАЛЬНОГО ВКЛЮЧЕНИЯ
В ПРОЦЕССЕ МОДЕРНИЗАЦИИ: УКРАИНА В ЕВРОПЕЙСКОМ
КОНТЕКСТЕ (1999–2010 гг.)

В статье на основе модели модернизации Р. Инглехарта и К. Вельцеля, "возможностного подхода" (the Capability Approach) А. Сена и концепции человеческого развития ПРООН обосновывается, что от активности социальных агентов и эффективности их включения в социальные процессы и институты зависит успех модернизации. Используя данные третьей (1999–2001) и четвертой (2008–2010) волны Европейского исследования ценностей (EVS), проведен сравнительный анализ политического, гражданского и социального типов участия в 32 странах и выявлено место Украины в общеевропейском контексте, что позволит в дальнейшем оценить перспективы модернизации украинского общества.

Ключевые слова: участие, развитие, модернизация, инклюзия, социальное включение.

Y.B. Savelyev

PARTICIPATION AS EXPRESSION OF SOCIAL INCLUSION
IN THE PROCESS OF MODERNIZATION: UKRAINE IN THE EUROPEAN
CONTEXT (1999–2010).

Based on a model of modernization by R. Inglehart and C. Welzel, the Capability Approach by A.Sen and the concept of human development of UNDP, it is argued in the article that the activity of social agents and the effectiveness of their inclusion in the social processes and institutions determine success of modernization. Using data from the third (1999–2001) and fourth (2008–2010) waves of the European Values Survey (EVS), comparative analysis of political, civic and social types of participation in 32 countries is performed and peculiarities of Ukraine in the European context is indicated that will enable to assess the prospects for modernization of Ukrainian society in future research.

Keywords: participation, development, modernization, emancipative values, social inclusion.